

**СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТИПОВОЇ СТРУКТУРИ
ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ****MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS OF FORMATION OF A TYPICAL STRUCTURE
OF A SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS**

**Шевчук В.М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
професор кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем формування типової структури окремої криміналістичної методики. Проведено аналіз сучасних наукових концепцій дослідження структурної побудови окремих криміналістичних методик. Зазначається, що необхідність подальших наукових досліджень розглядуваних питань має бути пов'язана з розробленням загального підходу до структурної побудови окремих криміналістичних методик і формуванням типової структури таких методик. Відзначається, що процес розроблення типової окремої криміналістичної методики, її структури та змісту є таким, що об'єктивно триває, прогностично й ситуативно динамічним. Обґрунтовується, що такий процес залежить від низки обставин і чинників, серед яких особливого значення набувають такі: системне узагальнення слідчої, судової, прокурорської, адвокатської, детективної й експертної практики; результати вивчення стану, структури й динаміки сучасної злочинності, а також криміногенної ситуації в країні та в окремих областях і регіонах; результати вивчення злочинної діяльності й аналізу найбільш ефективних і дієвих криміналістичних засобів виявлення, розслідування, профілактики та судового розгляду окремих видів чи груп кримінальних правопорушень та інші.

Зазначається, що структуру окремої криміналістичної методики необхідно розглядати як інформаційно-пізнавальну модель, яка складається з певних елементів (блоків), що мають своє змістовне наповнення та внутрішню побудову, структурні елементи якої взаємопов'язані між собою. Запропоновано типову структуру окремих криміналістичних методик. Проведено аналіз і розглянуто концепцію блочно-модульної побудови структури криміналістичної методики. Обґрунтовується, що сучасні тенденції розвитку криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Виходячи з цього, на сьогодні перспективним напрямом криміналістичних досліджень є подальші наукові розробки структури для кожного з класифікаційних рівнів і різновидів криміналістичних методик, зокрема структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістичної методики професійного захисту; криміналістичної методики підтримання обвинувачення тощо. Обґрунтовано нові наукові підходи та пропозиції стосовно вирішення досліджуваних дискусійних проблем, визначено інноваційні напрями досліджень у галузі криміналістичних методик

Ключові слова: окрема криміналістична методика, типова структура криміналістичної методики, удосконалення окремих криміналістичних методик, оптимізація досудового розслідування та судового розгляду.

The article is devoted to the research of actual problems of formation of a typical structure of a separate criminalistic methodics. The analysis of modern scientific concepts of research of structural construction of separate criminalistic methodics is carried out. It's noted that the need for further research on these issues should be associated with the development of a general approach to the structural construction of separate criminalistic methodics and the formation of a typical structure of such methodics. It's substantiated that the process of development of a typical separate criminalistic methodics, its structure and content is objectively continuous, prognostic and situationally dynamic. It's determined that such a process depends on a number of circumstances and factors, among which the following are of particular importance: systematic generalization of investigative, judicial, prosecutorial, legal, detective and expert practice; the results of studying the state, structure and dynamics of modern crime, as well as the criminogenic situation in the country and in individual regions and regions; the results of the study of criminal activity and analysis of the most effective and efficient criminalistic means of detection, investigation, prevention and trial of certain types or groups of criminal offenses, etc.

It's noted that the structure of a separate criminalistic methodics should be considered as an information-cognitive model, which consists of certain elements (blocks) that have their own content and in more detail the internal structure, the structural elements of which are interconnected. A typical structure of some criminalistic methodics is proposed. The analysis is carried out and the concept of block-modular construction of the structure of criminalistic methodics is considered, its advantages and disadvantages are determined. It is substantiated that the current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. Based on this, today a promising area of criminalistic research is further scientific development of the structure for each of the classification levels and types of criminalistic methodics, in particular the structure of criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional defense; criminalistic methodics of supporting the accusation, etc. New scientific approaches are substantiated and offers on the decision of researched discussion problems are given, innovative directions of researches in the field of criminalistic methodics are defined.

Key words: separate criminalistic methodics, typical structure of criminalistic methodics, improvement of separate criminalistic methodics, optimization of pre-trial investigation and trial.

Постановка проблеми. Для розроблення концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомим значенням набуває потреба в з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. У зв'язку з цим слід зазначити, що на сьогодні в криміналістиці немає однаковості розуміння типової структури окремих криміналістичних методик, що, звичайно, не сприяє підвищенню ефективності розслідування окремих видів (груп) злочинів. У криміналістичній доктрині представлені різні наукові підходи щодо структури криміналістичної методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Одні науковці пропонують лаконічну структуру криміналістичної методики, включаючи тільки основні елементи, а інколи певні блоки таких елементів (наприклад, кримі-

налістична характеристика, початковий і наступний етап розслідування), а інші обґрунтовують за необхідне використовувати більш громіздкі структури (наприклад, криміналістична характеристика; обставини, що підлягають установленню; особливості виявлення та планування початкового етапу розслідування; типові слідчі ситуації та версії під час розслідування; тактика слідчих (розшукових) дій, організаційних та інших заходів; застосування спеціальних знань під час розслідування цієї категорії злочинів; взаємодія слідчого з оперативними підрозділами в розслідуванні злочинів певного виду; профілактична діяльність слідчого в розслідуванні таких злочинів та інші). Однак однозначного підходу у вирішенні цього питання в криміналістиці не знайдено, що потребує спеціальних наукових розробок.

В.Ю. Шепітько слушно акцентує на тому, що попри різноманіття окремих методик у них є типові елементи, тому система таких елементів утворює структуру окремих методик, до яких можуть належати: а) криміналістична характеристика злочинів певного виду; б) обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальному провадженні; в) особливості виявлення ознак того або іншого виду злочинів; г) дії на етапі відкриття кримінального провадження; г) тактика слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; д) профілактичні дії слідчого [12, с. 4–5]. Своє бачення проблеми висловив Р.Л. Степанюк, який вказує, що структура методики розслідування великої групи злочинів (міжвидової, позавидової) може бути варіативною, тоді як мікрометодики слід будувати за однією схемою: 1) криміналістична характеристика злочину; 2) відкриття кримінального провадження; 3) початковий етап розслідування; 4) подальший етап розслідування; 5) особливості тактики окремих слідчих дій і негласних слідчих (розшукових) дій [13, с. 241]. В.Г. Гончаренко зазначав, що типовими елементами окремої методики розслідування злочинів є: криміналістична характеристика злочинів окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину (зокрема особливості порушення справи та дослідної перевірки); початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих дій й оперативно-розшукових заходів; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові дії; особливості використання слідчим спеціальних знань у розслідуванні; особливості запобігання вчиненню злочинів [10, с. 367].

Критично проаналізувавши ці та інші наукові підходи вчених-криміналістів до структури окремої криміналістичної методики, можна відзначити відразу, що кожен із них має своє право на існування, передбачає певне обґрунтування, приводяться аргументи доцільності існування тієї чи іншої структури, проте однакості серед науковців і практиків досі не спостерігається. Розглядаючи окремі криміналістичні методики, автори у своїх дисертаційних дослідженнях, монографіях, навчальних посібниках, підручниках на власний розсуд обирають структуру досліджуваної ними методики, що, на нашу думку, негативно впливає на ефективність і результативність таких криміналістичних методик. Тому подальше дослідження означеної проблематики, пов'язане з розробленням загального підходу до структурної побудови окремих криміналістичних методик і формуванням типової структури, і нині залишається одним із пріоритетних завдань криміналістики, що свідчить про його актуальність і значущість у реаліях сьогодення.

У зв'язку з цим Р.Л. Степанюк вказує, що суперечливими нині є підходи до структури окремої криміналістичної методики. У підручниках із криміналістики, не кажучи про посібники, монографії та дисертації, вони викладаються за різною структурою. Водночас висловлюється думка про недоцільність вироблення єдиної архітектоніки для будь-якої методики розслідування, зважаючи на специфічність певних груп злочинних діянь, що охоплюються конкретною методикою [13, с. 241]. Своєю чергою В.В. Тищенко, зазначає, що єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [15, с. 270]. Як бачимо, на теперішній час науковці й практики не дійшли єдиної позиції стосовно конфігурації елементного складу структури окремої криміналістичної методики, що потребує окремих ґрунтовних досліджень цієї проблематики.

Отже, на сьогодні в криміналістичній літературі простежується розмаїття пропозицій, конструкцій структурної побудови окремої криміналістичної методики, і очевидно, що за цих підходів побудувати єдину типову структуру такої методики є, звичайно, досить складним завданням. Разом із тим необхідно враховувати, що окрема криміналістична методика, як і будь-яка інша теоретична конструкція, що являє собою інформаційно-пізнавальну модель, яка розроблена для застосування спеціальними суб'єктами в процесі досудового розслідування та судового розгляду й спрямована на вирішення конкретних завдань кримінального судочинства, повинна бути чітко структурована, логічно викладена й досягати своїх цілей і розв'язувати покладені на неї завдання. Очевидно, що сьогодні досить актуальною є проблема розроблення й уніфікації типової структури криміналістичної методики. Як і будь-яка система наукових і практичних положень, окрема криміналістична методика має бути чітко структурована. На наш погляд, це можливо й потрібно для створення ефективних криміналістичних методик окремих різновидів (груп) кримінальних правопорушень. Тому для побудови типової структури окремої криміналістичної методики, на нашу думку, необхідно враховувати наступні положення.

По-перше, структура криміналістичної методики передусім залежить від підходів до формування конфігурації системи криміналістичних методик. У зв'язку з цим слушними є пропозиції В.А. Журавля стосовно виокремлення таких різновидів вищеозначеної системи або рівнів формування розглядуваних криміналістичних методик, у якій основними її елементами у запропонованій інтерпретації є: 1) базова методика як універсальна, уніфікована модель, за якою мають створюватися інші окремі криміналістичні методики; 2) видові криміналістичні методики розслідування (види злочинів, чітко визначені у відповідних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), причому такий рівень є найбільш усталеним, традиційним, за яким традиційно формується система окремих криміналістичних методик розслідування й вона базується на кримінально-правовій класифікації злочинів); 3) підвидові криміналістичні методики розслідування, підвиди чи різновиди, виділені з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками (приміром, до такого виду злочинів, як умисне вбивство, виділяють такі підвидові методики (мікрометодики), як методика розслідування вбивств із розчленуванням, на замовлення, на релігійному підґрунті та інші); 4) родові криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, об'єднаних за ознакою родового об'єкта в одному розділі Особливої частини КК і на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад методика розслідування злочинів: а) проти довкілля; б) проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; в) в разі надання медичної допомоги тощо); 5) міжродові криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, диференційованих відповідно до групування їх у різних розділах Особливої частини КК й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад методика розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, організованими злочинними угрупованнями тощо, де об'єднувальною криміналістичною класифікаційною ознакою виступають особа злочинця, сфера реалізації його злочинного наміру тощо); 6) комплексні криміналістичні методики розслідування злочинів, у яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв класифікації злочинів. Як правило, такі злочинні прояви охоплюються єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо [5, с. 196–197].

На наш погляд, пропонований науковцем концептуальний науковий підхід до формування конфігурації системи криміналістичних методик має велике теоретико-методологічне та практичне значення для подальших розроблень досліджуваної проблематики, що багато в чому визначає нове бачення структури й змісту виокремлених класифікаційних рівнів і системи розглядуваних криміналістичних методик. Більше того, вбачається, що на сьогодні важливим і необхідним є спеціальне вивчення та дослідження структурної побудови для кожного з названих класифікаційних рівнів вищезначених різновидів криміналістичних методик. Мова може йти про необхідність врахування та побудови структури для базової криміналістичної методики, а також для видових криміналістичних методик, підвидових криміналістичних методик, родових криміналістичних методик, міжродових криміналістичних методик і комплексних криміналістичних методик. Такий підхід визначає нові можливості вдосконалення криміналістичних методик, у сучасних реаліях виступає інноваційним напрямом наукових досліджень у криміналістиці й потребує подальших наукових пошуків і перспективних розробок у цій царині знань.

По-друге, визначення структури й розроблення змісту окремих криміналістичних методик різних категорій кримінальних правопорушень залежить не від випадкових чинників або хаотичного розвитку процесу кримінального провадження. Як слушно зазначає Б.В. Щур, їх формування залежить у першу чергу від рівня узагальнення кримінальних правопорушень (роду, виду, підвиду, групи тощо), підходів до криміналістичної класифікації злочинних діянь, причому для методики розслідування окремих видів (різновидів) злочинів одним із головних завдань є розроблення типових систем (і підсистем) дій слідчого, що відображають найбільш ефективні шляхи розкриття злочину та сприяють обранню оптимальної системи дій з конкретної кримінальної справи (провадження) [20, с. 89]. Тому, на наш погляд, структура окремої криміналістичної методики повинна враховувати не лише класифікаційний рівень розроблюваної методики, а й сферу її застосування. Водночас необхідно виходити з того, що криміналістична методика в широкому розумінні складається з чотирьох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; б) криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); в) криміналістичної методики професійного захисту; г) криміналістичної методики обвинувачення. Тому виникає необхідність виокремлення й дослідження структурної побудови для кожного з названих класифікаційних рівнів вищезначених різновидів криміналістичних методик.

Більше того, в системі криміналістичних знань такі класифікаційні рівні розглядуваних методик є системно-структурним утворенням, яке відображається в певній інформаційно-пізнавальній моделі в їх переломленні до специфіки та умов розслідування й судового розгляду окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Виходячи з таких положень, необхідно говорити про структуру базової криміналістичної методики та структуру окремої криміналістичної методики певного виду кримінального правопорушення з урахуванням різних класифікаційних рівнів розглядуваних методик. Так, наприклад, мова може йти про: а) структуру базової криміналістичної методики; б) структуру окремої криміналістичної методики розслідування; в) структуру базової криміналістичної методики криміналістичної методики судового розгляду; г) структуру окремої криміналістичної методики судового розгляду певних видів кримінальних проваджень; д) структуру базової криміналістичної методики професійного захисту під час досудового розслідування; е) структуру окремої криміналістичної методики професійного захисту під час досудового розслідування та судового розгляду;

е) структуру базової криміналістичної методики криміналістичної методики підтримання обвинувачення; є) структуру окремої криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Звичайно, такий підхід є новаторським, перспективним та потребує поглибленого аналізу, детального вивчення та подальших наукових досліджень та обґрунтувань.

По-третє, традиційно побудова окремих криміналістичних методик здійснюється на узагальненій, універсальній основі, якою, на думку В.А. Журавля [6, с. 215], є базова криміналістична методика, що має модельний елементний склад. Більшість учених, які займалися розробленням теоретичних аспектів побудови криміналістичних методик, пропонували власні погляди на такий універсальний елементний склад (О.І. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, М.В. Салтєвський, В.В. Тищенко, Б.В. Щур, В.Ю. Шепітько, О.В. Шмонін, М.П. Яблоков та інші). Вбачається, що процес розроблення типової окремої криміналістичної методики та її структури та змісту є таким, що об'єктивно триває, прогностично й ситуативно динамічним, залежить від низки обставин і чинників. Важливими чинниками цього процесу є: а) системне узагальнення слідчої, судової, прокурорської, адвокатської, детективної й експертної практики; б) результати вивчення стану, структури й динаміки сучасної злочинності, а також криміногенної ситуації в країні та в окремих областях і регіонах; в) результати вивчення злочинної діяльності й аналізу найбільш ефективних і дієвих криміналістичних засобів виявлення, розслідування, профілактики та судового розгляду окремих видів чи груп кримінальних правопорушень і низка інших чинників-детермінантів, які зумовлюють врахування класифікаційного рівня методики, специфіку й різновид кримінального правопорушення та сферу застосування такої криміналістичної методики.

На наш погляд, проблема визначення структури окремих криміналістичних методик має комплексний характер. Тому структура і зміст окремої криміналістичної методики має формуватися з урахуванням: 1) комплексного характеру тактичних і стратегічних завдань, що виконуються в процесі розслідування та судового розгляду; 2) необхідності розроблення специфіки комплексу слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій для виконання цих завдань; 3) комплексної участі у виявленні, розкритті, розслідуванні, запобіганні кримінальним правопорушенням, судовому розгляду з урахуванням можливостей взаємодії в межах своєї компетенції слідчого, детектива, судді та інших учасників кримінального провадження з оперативними працівниками, експертними установами, іншими спеціалістами, представниками громадськості тощо; 4) реальних зв'язків і залежностей між рекомендаціями та структурними елементами криміналістичної методики [12, с. 7].

Досліджуючи проблеми криміналістичної методики, Р.Л. Степанюк ставить питання про необхідність створення загальної криміналістичної методики (родової, міжродової, міжвидової), яка має містити рекомендації меншого ступеня конкретності щодо застосування в слідчій практиці та є підґрунтям для формування спеціальних (окремих) методик. На думку науковця, її структура може бути представлена таким чином: а) криміналістична класифікація злочинів відповідної групи; б) зміст і загальний аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів; в) перспективи формування спеціальних криміналістичних методик щодо вужчих груп злочинів у межах злочинної діяльності, що розглядаються; г) проблемні питання стадії порушення кримінальної справи про відповідну категорію злочинних діянь; д) проблемні питання проведення розслідування на відповідних етапах; е) проблеми й загальні особливості організації та науково-технічного забезпечення розслідування; є) проблеми

й загальні особливості взаємодії й оперативно-розшукового забезпечення; є) проблеми й загальні особливості використання спеціальних знань; ж) проблеми й загальні особливості криміналістичної профілактики відповідних злочинів [14, с. 146]. На наш погляд, для загальної криміналістичної методики запропонована структура є досить громіздкою й не всі представлені автором структурні елементи потребують такого детального виокремлення. До того ж більш правильною є постановка проблеми розроблення загальної (базової) криміналістичної методики (В.А. Журавель) і формування її типової структури.

З огляду на викладене передусім виникає необхідність структурної побудови базової криміналістичної методики, оскільки формування конкретної криміналістичної методики передбачає наявність деякої загальної (базової) криміналістичної методики, яка має обґрунтувати її типові параметри та структурні елементи, які пов'язані з етапністю, ситуаційною зумовленістю, функціональною й логічною структурою, цілеполяганням, виконанням стратегічних і тактичних завдань кримінального провадження, застосуванням слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, тактичних операцій досудового розслідування й судового розгляду тощо. Тому важливим завданням сьогодні є формування базової криміналістичної методики.

Вважаємо, що *структура базової криміналістичної методики* в широкому розумінні, незалежно від її класифікаційного виду, межі застосування якої поширюються й на досудове розслідування й судовий розгляд, повинна містити такі структурні елементи: криміналістичну характеристику кримінального правопорушення певного виду чи групи (у тому числі й судового розгляду); типові слідчі й судові ситуації етапів розслідування й судового розгляду та відповідні комплекси слідчих (розшукових), судових дій і тактичних операцій; особливості тактики окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових дій і тактичних операцій; криміналістичну профілактику розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду. Наведена структура елементів базової криміналістичної методики вбачається оптимальною, але не обов'язковою. Зазначені методики як інформаційно-пізнавальні моделі та результат науково-дослідних розробок, враховуючи специфіку видів (груп) кримінальних правопорушень і суттєві відмінності в підставах їх об'єднання (виокремлення, групування), що входять до об'єкта дослідження, можуть мати також і дещо іншу структурну побудову залежно від поставлених дослідником завдань, об'єктивних і суб'єктивних передумов і чинників-детермінантів, які зумовлюють особливості побудови (формування) досліджуваних окремих криміналістичних методик. Очевидно, що залежно від виду кримінального правопорушення той чи інший структурний елемент криміналістичної методики матиме більше або менше практичне значення й набуватиме певної ваги, проте це повинна бути найбільш доцільна система розроблених методико-криміналістичних рекомендацій, що забезпечують ефективність і результативність процесу кримінального провадження.

По-четверте, під час розроблення структури та змісту окремих криміналістичних методик різних категорій кримінальних правопорушень, на наш погляд, необхідно враховувати принципи побудови (формування) криміналістичної методики, серед яких визначальними, як зазначає А.С. Колодіна, можуть бути такі: принцип урахування кримінально-правової класифікації злочинів; принцип урахування криміналістичної класифікації злочинів; принцип охоплення всіх обставин, які підлягають установленню в процесі розслідування певного виду (групи) кримінальних правопорушень і судового розгляду; принцип ситуаційності; принцип етапності (періодизація розслідування); принцип програмування; принцип урахування тактичних

особливостей провадження залежно від виду кримінального правопорушення; принцип виконання тактичних завдань шляхом планування й здійснення комплексів слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій [9, с. 13]. В.А. Журавель уточнює та доповнює перелік цих принципів такими положеннями: 1) відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їхньому класифікаційному рівню; 2) відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики; 3) відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального кодексу; 4) відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; 5) відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування; 6) ситуаційна зумовленість побудови криміналістичних рекомендацій [7, с. 180]. Вбачається, що означені принципи побудови (формування) криміналістичної методики суттєво впливають на визначення структурної побудови базової криміналістичної методики та структури окремих криміналістичних методик.

На наш погляд, передусім структура та зміст окремої криміналістичної методики повинні мати такі ознаки: 1) мають бути розраховані на адаптацію до конкретних умов розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень, тобто розроблені з урахуванням класифікаційного рівня методики; 2) орієнтовані на врахування всіх виявлених криміналістичних особливостей окремих різновидів кримінальних правопорушень, тобто мають враховувати дані їхньої криміналістичної характеристики; 3) мають враховувати коло обставин, які підлягають установленню в процесі розслідування певного виду (групи) кримінальних правопорушень і судового розгляду; 4) повинні відображати ситуаційність й етапність цього процесу, ті завдання, які виконуються на кожному його етапі, особливості цих етапів; 5) мають враховувати алгоритмічність, програмування й системність специфіки тактики проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, зумовлених тактичними завданнями розслідування й судового розгляду; 6) під час розроблення положень криміналістичної методики вона має враховувати сферу її реалізації (досудове розслідування й судовий розгляд) і потребу в розробленні методико-криміналістичних рекомендацій не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для суду та судового розгляду кримінальних проваджень, тому така методика відповідно має складатися з двох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень і криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); 7) невід'ємною складовою окремих криміналістичних методик мають стати рекомендації щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Ця проблематика впродовж багатьох років розроблялася в науці оперативно-розшукової діяльності, тому сьогодні необхідно відповідні знання інтегрувати в криміналістику та надалі розвивати основні її положення. У сучасних реаліях уже важко уявити криміналістичну методику складних категорій кримінальних правопорушень, наприклад корупційних, без висвітлення тактики негласних слідчих (розшукових) дій [13, с. 215]; 8) у структурі таких методик важливе місце посідає криміналістична профілактика злочинів, кримінальних правопорушень; розроблених відповідних методико-криміналістичних рекомендацій профілактичної спрямованості стосовно окремих видів і груп кримінальних правопорушень є перспективним напрямом наукових пошуків у цій царині знань.

З огляду на викладене можна дійти висновку, що структурно окрема криміналістична методика має складатися із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характе-

ристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення й початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація й планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і забезпечувальних заходів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень.

Виокремлені структурні елементи окремої криміналістичної методики взаємопов'язані між собою. Взаємозв'язок і взаємовпливи таких структурних елементів можна представити як своєрідний ланцюжок пов'язаних етапів розвитку процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, зміну інформаційно-пізнавальних моделей, що відображають такий процес як функціональну систему діяльнісного типу, що складається з певних блоків, кожен із яких має свою внутрішню основу та змістове наповнення. Можна виділити такі основні блоки: «слідча ситуація» – «типові слідчі версії» – «алгоритм слідчих (розшукових) та інших дій» – «формування тактичних завдань розслідування та планування» – «оптимальне поєднання слідчих (розшукових) та інших дій (тактичних комплексів), спрямованих на виконання завдань досудового розслідування» тощо. Інформаційною базою окремої криміналістичної методики є криміналістична характеристика кримінального правопорушення, дані якої слугують основою для висунення слідчих версій і визначення напрямів розслідування. Тому структура окремої криміналістичної методики в такому випадку може розглядатися як інформаційно-пізнавальна модель, яка складається з певних блоків (модулів), що мають своє змістове наповнення та детальнішу внутрішню побудову, елементи якої взаємопов'язані між собою.

Розвиваючи ідею комплексного розгляду криміналістичних особливостей діяльності слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження, останнім часом у криміналістиці пропонується використовувати принцип блочно-модульної побудови криміналістичної методики як перспективний напрям наукових досліджень [1, с. 31–38]. Водночас поняття «модуль» розглядається як відокремлювана, відносно самостійна частина якої-небудь системи, організації [11, с. 361]. Стосовно досліджуваної проблематики використання блоків і модулів виступає як спосіб систематизації методико-криміналістичних рекомендацій, що на основі блочно-модульного уявлення про процес розслідування кримінальних правопорушень поєднуються в змістові структурні компоненти (блоки інформації), які являють собою певну систему інформаційно-пізнавальних моделей діяльнісного типу, спрямованих на оптимізацію діяльності щодо розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень.

Отже, *принцип блочно-модульної побудови криміналістичної методики* передбачає взаємообумовлене та взаємопов'язане функціонування декількох блокових одиниць – модулів, які тісно взаємопов'язані між собою й доповнюють один одного. Концепція блочно-модульної побудови криміналістичної методики є новаторською й досить оригінальною, потребує додаткового вивчення й поглибленого аналізу, на наш погляд, вона не претендує на абсолютну істинність і визначає певні можливі перспективи подальших наукових розробок і пошуків у цій царині знань. Як доречно зазначає Ю.П. Гармаєв, не може бути єдино правильної, уніфікованої методології створення криміналістичних методик, оскільки сценарії та технології формування криміналістичних методик

можуть і повинні бути різними [4, с. 39], що зумовлює необхідність застосування в цьому напрямі творчого підходу, новаторських науково обґрунтованих пропозицій і конструктивних рішень.

На наш погляд, застосовуючи принцип блочно-модульної побудови криміналістичної методики, можна запропонувати таку структуру окремої криміналістичної методики, яка міститиме такі модулі: 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) типові слідчі ситуації етапів розслідування (початкового, наступного й заключного) та відповідні комплекси слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій; 3) особливості тактики окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій; 4) заходи криміналістичної профілактики розслідування кримінальних правопорушень. Зрозуміло, що кожний із запропонованих модулів має свою деталізацію, внутрішню структуру та змістове наповнення. Крім цього, на нашу думку, важливо зауважити, що такий підхід і запропонований блочно-модульний принцип побудови окремої криміналістичної методики є новаторським і потребує додаткового аналізу й обговорень. Практична цінність такої технології формування криміналістичної методики, як на нашу думку, обов'язково передбачає перевірку й апробацію на практиці, що визначає перспективні напрями подальших наукових досліджень й інноваційних розробок у галузі криміналістичної методики.

Окремою проблемою в криміналістичній доктрині постають питання дослідження структури криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень, які в криміналістиці на сьогодні залишаються дискусійними й потребують свого вирішення. Вивчення й аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що в криміналістиці, як раніше, так і в теперішній час, існують діаметрально протилежні точки зору щодо означеної проблематики. Одні науковці (Р.Л. Степанюк) обстоюють позицію, що немає необхідності створювати методики судового розгляду окремих категорій злочинів, оскільки їм не буде властива достатня специфіка. На його думку, в цьому випадку може йтися лише про деякі рекомендації для суду, що ґрунтуються на досягненнях криміналістики, тобто доцільно говорити не про новий різновид окремих криміналістичних методик, а про криміналістичне забезпечення судового розгляду [13, с. 242], з чим ми не можемо погодитися.

Інші науковці (М.В. Авак'ян, Т.С. Волчецька) пропонують новаторський підхід у дослідженні розглядуваної проблематики, пов'язаний зі створенням так званої модульної криміналістичної методики [3, с. 131–132]. Автори обґрунтовують необхідність формування нової категорії в криміналістиці – модульної методики розслідування й підтримання державного обвинувачення у справах про умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю. У цьому випадку, на думку науковців, категорія «модуль» виступає як спосіб систематизації методичних компонентів кримінального переслідування на основі блочно-модульного уявлення про діяльність із розслідування злочинів, пов'язаних з умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, і діяльності з підтримання державного обвинувачення по такій категорії справ. Блочно-модульна побудова запропонованої методики функціонує на послідовному розгляді двох блокових одиниць (методики розслідування злочинів, пов'язаних з умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, і методики підтримання державного обвинувачення в суді), які, незважаючи на корінні відмінності за змістом і структурою, перебувають у тісному взаємозв'язку й доповнюють одна одну [2, с. 131–132; 3].

Ще одна група науковців (В.І. Алексєйчук, В.А. Журавель, І.І. Когутич, В.Т. Нор та інші), позицію яких і ми підтримуємо й обґрунтовуємо, визначають проблеми формування методик судового розгляду кримінальних

провадження одним із пріоритетних напрямів сучасних криміналістичних досліджень, які в сучасних реаліях потребують активних подальших наукових пошуків. Так, І.І. Когутич і В.Т. Нор зазначають, що типова структура окремої методики судового розгляду певної категорії кримінальних справ може набувати такого вигляду: криміналістична характеристика (злочинів відповідних видів чи груп) і характеристика процесу досудового розслідування у справі; предмет судового розгляду (обставини, що підлягають установленню судовим розглядом); судові ситуації; система судових і судово-слідчих дій щодо окремих категорій кримінальних справ; використання в суді спеціальних знань залежно від специфіки (категорії) кримінальної справи тощо [8, с. 304–305].

Досліджуючи криміналістичну методику судового розгляду за участю присяжних засідателів справ про вбивства, А.Є. Хорошева вказує, що теоретично структура такої методики може бути представлена таким чином: криміналістична характеристика вбивств; предмет судового слідства по справах про вбивства, що розглядаються в суді за участю присяжних засідателів; 3) механізм доказування по справах про вбивства, що розглядаються в суді за участю присяжних засідателів; 4) дослідження й оцінка суб'єктами доказування в суді за участю присяжних засідателів елементів, що становлять криміналістичну характеристику особи підсудного по справах про вбивства; 5) система тактичних прийомів із вирішення судових ситуацій, що виникають у процесі розгляду в суді за участю присяжних засідателів справ про вбивства [16, с. 50–51].

Щодо структури й змісту окремих криміналістичних методик захисту, як зазначають Т.В. Варфоломеева та В.Г. Гончаренко, структурна побудова таких методик здебільшого залежить від виду кримінального правопорушення, стадії процесу й статусу особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування. У загальній вигляді *структура окремої криміналістичної методики захисту* має включати: 1) встановлення обставин предмета захисту, тобто обставин, які належить довести чи спростувати адвокату-захиснику для виконання завдань захисту на кожному з етапів провадження у справі для досягнення його кінцевих цілей; 2) аналіз криміналістичної характеристики цього виду злочину з позиції захисту; 3) вибір типової правової позиції з урахуванням конкретної процесуальної (слідчої чи судової) ситуації; 4) визначення оптимальної послідовності дій захисника й можливість її корегування на кожній стадії кримінального судочинства чи його етапах; 5) виявлення особливостей застосування дозволених і не заборонених законом способів і засобів з урахуванням специфіки захисту у справах щодо окремих видів і родів злочинів [10, с. 372].

Що стосується *структури криміналістичної методики підтримання державного обвинувачення*, як вбачається, досить цікавий й оригінальний підхід запропонував М.С. Авак'ян. На думку автора, така презентована науковцем криміналістична модульна методика має об'єднувати дві підсистеми (модулі): методику розслідування й методику підтримання державного обвинувачення й структурно може мати такий вигляд:

Криміналістична характеристика злочинів

Модуль № 1. Методика розслідування певної категорії злочинів:

1) криміналістичні особливості порушення кримінальної справи та криміналістичні особливості перевірки повідомлень про злочин;

2) особливості початкового етапу розслідування злочинів;

3) тактика проведення окремих слідчих дій;

4) організаційні й тактичні особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

Модуль 2. Методика підтримання державного обвинувачення за відповідною категорією кримінальних справ:

1) ознайомлення державного обвинувача з матеріалами кримінальної справи;

2) формування загальної стратегії підтримки державного обвинувачення;

3) тактика підтримання державного обвинувачення в суді [1, с. 35].

На наш погляд, такий підхід є інноваційним, становить певний науковий і практичний інтерес, має право на існування, однак залишається досить багато невирішених питань, які потребують додаткового вивчення, детального аналізу, проведення наукових досліджень і перевірки його ефективності на практиці.

Виходячи з викладеного, вбачається, що *типова структура окремої криміналістичної методики судового розгляду* певної категорії кримінальних проваджень може включати такі елементи, як: 1) криміналістична характеристика відповідних видів чи груп кримінальних правопорушень із позиції суду та специфіки судового розгляду; 2) предмет судового розгляду, тобто обставин, що підлягають установленню судом; 3) типові судові ситуації й відповідні комплекси судових і процесуальних дій, тактичних операцій судового розгляду щодо окремих категорій кримінальних проваджень; 4) організаційно-тактичні основи проведення окремих судових дій, криміналістичних комплексів, а також дослідження, перевірка й оцінка представлених суду матеріалів, пов'язаних із формуванням доказової бази; 5) особливості використання в суді спеціальних знань, залежно від специфіки окремих категорій кримінальних проваджень та інші.

Висновки. Сьогодні проблеми формування й удосконалення окремих криміналістичних методик є пріоритетними завданнями й перспективними напрямками досліджень у сучасній криміналістиці. Водночас, як показують вивчення й аналіз спеціальної літератури, узагальнення практики криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, потребують подальших наукових розроблень і розв'язання низка дискусійних і невирішених питань, які вимагають проведення наукових досліджень у цій царині знань. Сучасні реалії України вимагають від криміналістики вдосконалення, розроблення та впровадження в практику окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я; кримінальних правопорушень, пов'язаних із вивезенням (пересиланням) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення або методики розслідування контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення та інші. Поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшому розробленню алгоритмізації самого процесу виявлення, розслідування та профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

Вбачається, що сучасні тенденції розвитку криміналістики й криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Зазначається, що криміналістична методика в широкому розумінні складається з чотирьох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістичної методики професійного захисту; криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Тому перспективним напрямом криміналістичних досліджень постануть подальші наукові розробки структурної побудови для кожного з названих класифікаційних рівнів вищезазначених різновидів криміналістичних методик. Дослідження цих проблем спрямовано на вдосконалення й подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної методики та становить один із найбільш пріоритетних напрямів криміналістичної доктрини в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авакьян М.В. Теоретические основы модульной методики расследования и поддержания государственного обвинения. *Союз криминалистов и криминологов*. 2019. № 2. С. 31–38.
2. Авакьян М.В. Методика расследования и поддержания государственного обвинения по делам об умышленном причинении тяжкого вреда здоровью : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта. Калининград, 2017. 251 с.
3. Волчецкая Т.С., Авакьян М.В. Криминалистическая модульная методика расследования и поддержания государственного обвинения в суде (по делам об умышленном причинении тяжкого вреда здоровью) : монография. Москва : Юрлитинформ, 2019. 200 с.
4. Гармаев Ю.П. Криминалистические методики расследования и судебного разбирательства: состояние концепции и перспективы развития. *Уголовное производство: процессуальная теория и криминалистическая практика*: материалы V Межд. науч.-практ. конф. 2017. С. 35–39.
5. Журавель В.А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
6. Журавель В.А. Проблема формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. № 1 (52). С. 231–242.
7. Журавель В.А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю* : збірник наукових праць. Харків : Право, 2011. Вип. 1. С. 173–183.
8. Когутич І.І., Нор В.Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : науково-практичний посібник. Львів, Київ : Тріада плюс, Алерта, 2010. 428 с.
9. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 20 с.
10. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. Москва : А ТЕМП, 2006. 944 с.
12. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В.О. Коновалова та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
13. Степанюк Р.Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.
14. Степанюк Р.Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 143–147.
15. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса : Гельветика, 2002. 365 с.
16. Хорошева А.Е. Современные проблемы методико-криминалистического обеспечения разбирательства в суде присяжных дел об убийствах : монография / под ред. проф. В.К. Гавло. Москва : Юрлитинформ, 2012. 240 с.
17. Шевчук В.М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (July 16–18, 2020)*. Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. Pp. 117–127.
18. Shevchuk V. Modern problems of criminalistic methodics: tendencies, innovations, perspectives. *Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati*: Raccolta di articoli scientifici "ΛΟΓΟΣ" con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (26 giugno, 2020. Verona, Italia). T. 2. Verona: Piattaforma scientifica europe, 2020. Pp. 108–113.
19. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Апостиль, 2013. 440 с.
20. Шепітько В.Ю. Сутність методики розслідування злочинів. *Криміналістика* : підручник : у 2 т. Т. 1 / В.Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 3–5.
21. Щур Б.В. Функції окремих криміналістичних методик. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. 2011. Вип. 578. С. 89–92.